

Mette Seidelin, Asbjørn Romvig Thomsen

& Annette Østergaard Schultz

Mette Seidelin, født 1974, cand. mag og ph.d. i historie, forsker ved Rigsarkivet. Har skrevet om seksuelle overgreb på børn inden for familien, herunder ph.d.-afhandlingen „En nem og ikke altid uvillig partner? Opfattelsen af børns rolle i incestsager 1930–1967“. Er pt. i gang med et forskningsprojekt om vold i hjemmet i perioden 1930–1970.

Asbjørn Romvig Thomsen, født 1974, cand. mag. og ph.d. i historie, seniorforsker ved Rigsarkivet. Har skrevet om dansk landbo-, social- og kulturhistorie 1750–1850, bl.a. „Lykkens smedje?“ (2011) om social mobilitet og social stabilitet i et dansk landbosamfund 1750–1830.

Annette Østergaard Schultz, f. 1965, mag.art. i dansk lokal- og kulturhistorie, seniorforsker ved Rigsarkivet. Har arbejdet bredt social- og kulturhistorisk med perioden 1850–1920, bl.a. i artiklen „Englemagersker – myte eller realitet?“ (2015), som en del af et større forskningsprojekt om plejebørn.

Key words: hustruvold, børnemishandling, plejeanbringelse, alkohol, kønsideal, socialt netværk.

VOLD I HVERDAGEN

Et mikrohistorisk studie i familielivets skyggesider 1851, 1905 og 1966

Familielivets mest intime rum henligger normalt i et historisk mørke, men enkelte gange kommer vi alligevel indenfor. Kilderne er sparsomme, fordi myndighederne ikke har interesseret sig videre for at dokumentere familiernes hverdag – medmindre noget var galt. Kun når det var tilfældet, som for eksempel i voldssager og børneværnsager, åbnes dørene ind til privatsfæren. Forfatterne følger i denne artikel tre voldsramte familier med henblik på at komme helt tæt på deres hverdag og de udfordringer, volden kunne medføre for

familierne i form af myndighedernes indblanding, naboernes nysgerrige blikke og ægtefællernes egne bristede forventninger til en hverdag, der ikke levede op til idealet. Volden har således gennem tiden presset familier på andre planer end det rent fysiske.

I 1851, i 1905 og i 1966 blev myndighederne blandet ind i tre sager om vold i familier fra tre forskellige egne af Danmark. I 1851 undersøgte en herredsfoged på Viborg-egnen, om volden i en husmandsfamilie var så alvorlig, at den voldelige ægtemand skulle straffes. I 1905 overvejede det lokale og nyligt oprettede værgeråd i Værløse, om to ægtefæller var uegnede til at tage vare på deres børn, ikke mindst fordi faren slog dem – foruden at han også var brutal mod hustruen. Og i 1966 blev Odense Politi kaldt ud til husspektakler ved en familie, men det viste sig hurtigt at handle om vold mod hustruen. På overfladen fortæller sagerne om overgrebenes koreografi i de enkelte familier: hvem havde slået hvem, hvornår og hvordan? Det var nemlig de spørgsmål, som myndighederne kredsede om i deres kortlægning af hændelsesforløbet og deres vurdering af familierne. I udgangspunktet er sagerne derfor et vidnesbyrd om, hvordan myndigheder på tværs af tid og sted kunne gribe sager om vold i hjemmet an.

Men sagerne kan fortælle os mere end det. I denne artikel anvendes de som grundlag for et mikrohistorisk studie, der skal afdække dele af hverdagen i voldsramte familier. For selvom volden var sagernes omdrejningspunkt, var det i virkeligheden hverdagen for de tre familier, der blev italesat og bedømt, når volden skulle forklares og begrundes. I artiklen fokuseres på følgende tre aspekter: Hvordan blev volden begrundet, hvordan bedømte ægtefællerne sig selv, hinanden og hverdagen, da sagerne kom frem i lyset – og hvilken rolle spillede familiernes netværk til daglig? Som det skal påvises med artiklen, kunne voldsramte familier stå i et kompliceret krydspres af indre og ydre forventninger til, hvordan deres hverdag *burde* have set ud. Presset kom fra flere sider: Myndighederne, ægtefællerne selv og deres sociale netværk. Hvad myndighederne og ægtefællerne selv angik, bestod presset i, at fysisk vold ikke per definition var illegitim – hverken ifølge straffeloven eller i myndighedernes opfattelse af hændelsesforløbet. Som vi skal se, betød det, at både optakten til og selve volden blev genstand for en forhandling. Her gjaldt det for de voldsramte kvinder om at vise, at mændene havde overskredet den undefinerbare grænse i dagligdagen for legitim patriarkalsk magtudøvelse, mens det for mændene handlede om at vise, at deres handlinger havde befundet sig inden for rammerne af en juridisk og moralsk acceptabel adfærd. Forenklet kan man sige, at ægtefællerne i alle tre sager kæmpede for at sætte sig selv i det bedst tænkelige lys. Det gjaldt ikke kun i forhold til volden, men i høj grad også i forhold til, hvordan de hver især havde ageret som hustru/mor

og ægte mand/far i den 'almindelige' hverdag. Myndighedernes fokus på volden i en hverdagskontekst betød, at ægtefællerne kunne risikere at blive positioneret som henholdsvis et mindre ideelt offer (for kvindernes vedkommende) eller en mere entydig voldsmand (for mændenes vedkommende), hvis de også på *andre* områder havde problemer med at leve op til samtidens normer og idealer. Og her kom presset fra netværket på banen: Familiernes nære relationer udgjorde nemlig ikke kun en ressource i en problematisk hverdag, men også en trussel, fordi de kendte til familiens indre forhold – og kunne fortælle myndighederne om dem.

Artiklens tre hovedafsnit handler derfor – i rækkefølge – om volden og ægtefællernes italesættelse heraf, om de idealer, som ægtefællerne forsøgte at leve op til, og om betydningen af deres sociale netværk. Men inden disse tre afsnit skal vi først have en kort introduktion til de metodiske og teoretiske overvejelser, der ligger bag artiklen, og derefter en præsentation af de tre cases, som den bygger på.

Metodiske og teoretiske overvejelser

Artiklen skal først og fremmest ses som et kulturhistorisk studie, idet kulturhistorien, som den bl.a. er blevet defineret af etnolog og kulturhistoriker Palle O. Christiansen, netop handler om *menneskers liv* set med et nedefra-perspektiv.¹ Vi skal altså ind i hverdagen – i det levede liv – og studere, hvordan mennesker indrettede sig, opførte sig og selv skabte mening i en hverdag, der var udfordret på flere planer. Vi beskæftiger os således med de almindelige mennesker, som Christiansen omtaler som „de tavse grupper“, og som kulturhistorien netop sigter imod at få i tale.² Vores metodiske 'indgang' hertil tager afsæt i mikrohistorien, idet ambitionen med artiklen er at foretage et fortolkende nærstudie – en form for 'Thick description', som antropologen Clifford Geertz omtalte det³ – af de tre familiers egne beskrivelser og forståelser af hverdagen. „I mikrohistorien“, skriver Christiansen, „sker reduktionen i skala for bevidst at bringe bestemte faglige synsvinkler i anvendelse som fx det sociale drama og rekonstruktion af nære relationer (...)“. For mikrohistorien er målet altså ikke at foretage et repræsentativt studie i ordets traditionelle forstand. Christiansen fortsætter: „Det er det kvalitative indhold i enkelttilfældet, der i mikroanalysens krystalprisme kan danne udgangspunkt for indsigter og antagelser, man både kan blive klog af, fordi de har gyldighed, og som kan anvendes i andre undersøgelser til at spørge på en mere kvalificeret måde.“⁴ Mikrohistoriens styrke ligger således i det, som Liv Egholm

1 Christiansen 2007, s. 207 og 214.

2 Christiansen 2007, s. 212.

3 Geertz 1973.

4 Christiansen 2001, s. 114 og 139.

har omtalt som „at afdække kulturelle kategoriseringer og deres forandring“.⁵ Denne tilgang forfølger vi i artiklen, hvor det skal påvises, at selvom sagernes dramaturgi og begivenhedsrække er knyttet til de tre specifikke familier, så rummer sagerne samtidig spor af samtidens normer, idealer og forventninger, der løfter sagerne op over det lokale/individuelle niveau.

En mikrohistorisk tilgang fritager os dog ikke fra at vurdere sagernes udsagnskraft i forhold til problemstillingen. Eller sagt på anden måde: Udvælgelsen af de tre sager, som er i fokus i denne artikel, er ikke sket tilfældigt. Den har i første omgang hvilet på den præmis, at sagerne skulle omhandle vold i familien, således at familielivet og hverdagen udgjorde rammen for begivenhederne. Dernæst har vi lagt vægt på, at sagerne spredte sig over tid med henblik på at kunne spore eventuelle forskelle eller ligheder. Og endelig har vi valgt, at ingen af sagerne skulle befinde sig i den mest ekstreme ende af voldsskalaen, hvor mandens vold endte i drab på hustruen. Når det er sagt, så har udvalget ikke ligefrem været omfattende, idet sager om vold i familien ret sjældent ses i de retslige arkiver, og det gælder navnlig i den tidlige periode.⁶ Det har derfor været afgørende for udvælgelsen, at der overhovedet fandtes dokumenter, der giver indsigt i aktørernes egne forklaringer af hændelsesforløbet. For at få et analytisk greb om disse beretninger, har vi ladet os inspirere af positioneringsteorien, der har rødder i socialpsykologien og sprogvidenskaben. Teorien, som den er udfoldet af videnskabsteoretikeren Rom Harré og uddannelsesprofessoren Bronwyn Davies fra begyndelsen af 1990'erne, har haft sit fokus rettet mod den sproglige interaktion mellem individer og den positionering (identitetsskabelse), der finder sted i forbindelse hermed. Harré og Davies' pointe med at anvende begrebet positionering var at skabe et mere dynamisk begreb end de gængse 'roller', som de kritiserede for at placere individer i fastlåste kategorier. Udgangspunktet for positioneringsteorien er nemlig, at individer kan indtage mange forskellige positioner, og at disse positioner skabes og udfordres – intenderet eller uintenderet – i mødet mellem individer.⁷ „Vi må altså væk fra *er* og tættere på *gør*“, som Thorkild Olsen beskriver det i forordet til den danske oversættelse af Harrés og Davies' værk fra 1990.⁸ Og denne 'gøren' finder ifølge positioneringsteorien sted i en diskursiv ramme. Positionering finder altså sted i et samspil med eller modspil til samtidens normer og idealer, som individet kan bruge eller forkaste, men under alle omstændigheder må forholde sig til.

Når vi har ladet os inspirere af positioneringsteorien har det netop været med ønsket om at studere interaktionen mellem ægtefællerne og de normer og idealer, der blev bragt i spil. Det skal bidrage til at vise, at aktørernes positioner in-

5 Egholm Feldt 2009, s. 95.

6 Til gengæld kan vold i familien optræde i andre typer af sager, f.eks. i sager om seksuelle overgreb inden for familien. Se Seidelin 2014. For perioden ca. 1750–1850, se: Thomsen 2017.

7 Harré og Davies 1990, s. 43 ff.

8 Harré og Davies 2013, s. 8.

den for dikotomiske kategorier som offer/voldsmand, den uskyldige hustru/den brutale ægtemand m.m. ikke var fastlagte på forhånd. F.eks. skulle kvinden *gøre* sig til offer og manden skulle bestræbe sig på ikke at blive gjort til voldsmand. Ægtefællernes position i sagerne var med andre ord forhandlingspositioner, som blev skabt og udfordret under indflydelse af de formelle og uformelle rettigheder, idealer og forventninger, der knyttede sig til henholdsvis hustruen og manden på det givne tidspunkt. Det betyder, at vi i stedet for at undersøge, om aktørerne talte sandt (var kvinden f.eks. blevet slået?), er interesserede i, hvordan de i beskrivelsen af hændelsesforløbet positionerede sig selv og ægtefællen, og hvilke diskurser de anvendte hertil.

I det følgende begynder vi med en kort introduktion til de tre familier. Hvem var de, hvilke sociale lag kom de fra, og hvorfor kom de overhovedet i myndighedernes søgelys?

1851: Peder og Bendine

På en hedestrækning i Tapdrup sogn få kilometer uden for Viborg lå i 1851 en række jordløse huse. De var beboet af småkårsfamilier, der i det store hele levede af forefaldende arbejde.⁹ Sidst på eftermiddagen den 26. juli henvendte to koner og et par småbørn ude fra hedehusene sig til sognefogeden, gårdmand Jacob Lou-ring. Den ene kone, Bendine Nielsdatter, var stærkt forslået, den anden var en af nabokonerne – og børnene var Bendines. Konerne behøvede næppe sige meget, for sognefogeden kendte godt familien. Det var ham, der ejede det spartansk ud-styrede hus, som Bendine og hendes mand Peder havde lejet sig ind i, og han vidste straks, hvad der var sket: Han lod manden arrestere, fordi „Peder Mørk paa voldsom Maade saa ofte haver behandlet sin Hustrue at det ikke længere staaer til at udholde.“ Det var altså ikke første gang, sognefogeden stiftede bekendtskab med Peders vold mod Bendine. Så sent som i juni havde Peder “sparket og banket hende, saaledes at hun næsten ikke saae ud til at leve“, skrev han til herredsfo-geden inde i Viborg. Nu var man nødt til at skride ind, mente han. Dermed var sagen startet.

Peder, familiefaderen, var 33 år gammel. Bendine, hans kone, var et par år æl-dre, og de havde sammen fire børn: de to ældste på ni og seks år blev født før for-ældrenes giftermål, mens en treårig pige var født i ægteskabet. Endelig havde de en lille datter på tre måneder, som netop fire dage tidligere var død, og som skulle begraves dagen efter. Lejehuset, som de boede i, havde ikke noget jordtilliggende,

9 Oplysningerne vedr. familien bygger, medmindre andet er angivet, på følgende kildemateriale: Rigsarkivet, Viborg Amt, journalsager, j.nr. 1851/A15bb.

så Peder måtte arbejde for andre for at skaffe føden til familien – i øjeblikket var han således ansat fire dage om ugen hos en gårdmand i Gammel Asmild.

Over de næste dage foretog herredsfogeden en række afhøringer for at kaste lys over begivenhederne. Voldsepisoden fandt sted på en dag, hvor parret havde været på indkøb i Viborg – Peder havde ifølge Bendine drukket brændevin hele dagen, og de havde både skændtes om dette drikkeri og om den mængde brændevin, Peder havde købt. Peder fortalte, at Bendine „skjeldte og smældte“ på ham og ikke ville stoppe igen.

Hvad der herefter skete, var de ikke enige om: både Peder og Bendine mente, at den anden havde slået først. Bendine fortalte, at Peder begyndte at slå hende i ansigtet med hænderne, fordi hun ikke ville tie stille, og at det havde udviklet sig til, at han også slog hende med både en enebærkæp (som brækkede) og et reb, som han desuden brugte til at trække hende udenfor. En del af hendes forklaring blev bekræftet af nabokonen, som var kommet til undervejs, fordi Bendine havde bedt den seksårige datter løbe hen og hente hende. Peder, derimod, mente, at Bendine i urimelig arrigskab havde slået ham, og at det derefter havde udviklet sig. Der var en del, sagde han, som han ikke rigtig kunne huske, fordi han havde været så ophidset.

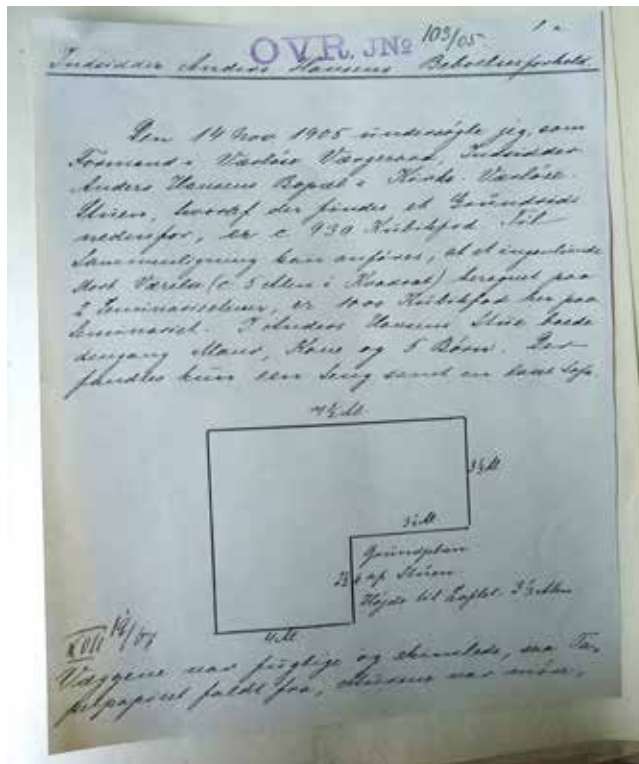
Forhørerne blev fra herredsfogeden sendt til amtmanden, der skulle beslutte, om der skulle rejses tiltale mod Peder. Bendine udtalte, at hun ikke ønskede Peder straffet, men at han skulle holde sig væk fra hjemmet – og så indgav hun separationsbegæring. Amtmanden besluttede, at sagen „for denne Gang“ kunne bortfalde, men tilføjede, „at den staaer aaben hvis han atter skulde forsee sig som skeet er“. Dermed var sagen slut – for myndighederne, men ikke for Bendine: hun gennemførte nemlig ikke separationen fra Peder i første omgang. De fandt sammen igen og fik et år efter voldsepisoden endnu et barn. Men så var det også slut. Inden barnets dåb flyttede Bendine og børnene fra Peder, og hun indgav på ny separationsbegæring: Han var igen begyndt at drikke og mishandle hende og børnene.¹⁰

1905: Anders og Ellen

Omtrent 50 år senere i den anden ende af landet – i Kirke Værløse på Sjælland – lå i slutningen af 1905 et hus, hvor Anders og Ellen Hansen med deres fem børn havde lejet sig ind i en stue på 14 kvadratmeter.¹¹ Pladsen var ikke kun trang. Luften var også tung og usund: Fugt og skimmel drev af væggene, så tapetet løs-

10 Rigsarkivet, Viborg Amt, forhandlingsprotokol 1822–1854, 16.8.1851 & 14.8.1852; Rigsarkivet, Viborg Amt, journalsager, j.nr. 1852/B7h.

11 Oplysningerne vedr. familien bygger på følgende kildemateriale: Rigsarkivet, Overværgerådet, Hovedafdelingen, journalsag nr. 103/1905.

Et grundrids af Anders' og Ellens bopæl i november 1905, tegnet af værgerådets formand og anvendt i dokumentationen af de forhold, som Anders og Ellens børn levede under. Formanden, R. Bazon, ledsagede sin tegning af følgende uddybning: „Der fandtes kun én Seng samt en laset Sofa. Væggene var fugtige og skimlede, saa Tapetpapiret faldt fra, Murene var møre, saa der til Stadighed randt Vand ned i umiddelbar Nærhed af Sengen.“

Kilde: Rigsarkivet, Overværgerådet, j.nr. 103/1905, brev dateret 16.1.1906.

nede sig. Til deling for familiens syv medlemmer var der to sovepladser: En seng og en sofa. I det lille rum kom man nemt i vejen for hinanden. Det gjaldt måske ikke mindst, når faderen Anders kom fuld hjem. Ved sådan en lejlighed måtte både Ellen og børnene flygte over i fattighuset for ikke at blive ramt af den fuldes løse næver.

Anders var en mand på omkring de 40, og hans kone Ellen var i begyndelsen af 30'erne. De havde siden deres vielse i 1891 boet flere steder i Farum og Værløse sogne. Gennem hele deres ægteskab havde Anders været slem til at drikke, og det var ingen sjældenhed, at Ellen måtte flygte ud og væk fra manden. I januar 1905 løb hun over på politistationen og bad om, at politiet fik Anders bragt i detentionen for natten, fordi han havde mishandlet hende. Andre gange søgte hun husly hos naboer og senere, som nævnt, på fattighuset.

Det var derfor ingen hemmelighed for folk i Farum og Værløse, at der var problemer i familien, ikke mindst på grund af Anders' hang til flasken og hans brutalitet. Da Værløse Værgeråd blev nedsat i november 1905, fik rådet hurtigt en henvendelse fra kapellanen i Farum. Det blev startskuddet til en årelang undersøgelse af både Anders' og Ellens forældreevner. På Værløse Værgeråds bud blev der iværksat en undersøgelse. Politiet afhørte adskillige personer i Værløse Bringe, hvortil familien i første omgang var flyttet. Alle udtalte sig i negative vendinger om ægteparret Ellen og Anders Hansen, Ellen for hendes ringe opdragelsessevner og hendes manglende evne til at holde hus og børn rene – og Anders for

hans alkoholforbrug og brutalitet over for både kone og børn. Værgerådet indstillede til Overværgerådet, at børnene blev fjernet fra hjemmet, men dels på grund af fodfejl fra værgerådets side, dels fordi Anders kunne dokumentere, at han nu var blevet medlem af en afholdsforening, blev sagen udsat. En ny voldsepisode i februar 1907 aktualiserede værgerådssagen. Endnu en gang blev sagen dog midlertidigt udsat, denne gang fordi Overværgerådet modtog et bønsskrift med en lang række underskrivere, der meddelte, at Anders og Ellens børn i det daglige havde det lige så godt som andre fra lignende socioøkonomiske kår. Det viste sig, at det var Ellen selv, der havde iværksat underskriftsindsamling.

I maj 1908 blev børnene taget fra Ellen og Anders og sendt i plejehjem. Men ægteparret gav ikke op. Anders meldte sig igen i en afholdsforening, og Ellen skrev til Overværgerådet for at få børnene tilbage. Da det ikke lykkedes, skrev ægteparret i november for at få de to mindste drenge hjem igen. Anders kunne på det tidspunkt fremvise attest på fortsat afholdenhed. Men først da han også havde bevist, at han kunne betale tilskud til plejeanbringelse og havde fast arbejde, lykkedes det forældrene efter fornyede bønsskrifter i februar 1910 at få drengene hjem igen. Prøveperioden gik godt, Anders' afholdenhed var tilsyneladende blevet stabil, og drengene forblev i hjemmet. Derimod vurderede værgerådet, at ressourcerne i hjemmet var for små til også at give pigerne tilbage til Anders og Ellen.

1966: Carl og Birthe

Vi bevæger os nu endnu engang godt 50 år frem i tid og denne gang til Fyn. Klokken 02.10 en efterårsnat i 1966 modtog Ordenspolitiet i Odense en anmeldelse om husspektakler i et af byens arbejderkvarterer, idet en Birthe Nielsen var blevet smidt ud af hjemmet af sin mand.¹² Da to betjente ankom til ægteparrets lejlighed knap ti minutter senere, blev de mødt af den 22-årige Birthe Nielsen, der var iført natkjole, trusser og 'busteholder', og hvis ansigt var plettet med blod. Ifølge fru Nielsen havde hun været udsat for vold af sin jævnaldrende mand, Carl.

Ved første øjekast adskilte familien Nielsen sig ikke specielt fra andre danske familier i 1960'erne. Birthe og Carl giftede sig, da de begge var omkring 20 år – lidt under datidens gennemsnit – og med tre børn lå Birthe og Carl også ganske tæt på gennemsnittet. Til gengæld var familien noget mere udfordret på det socioøkonomiske område end de fleste. Carl var udlært maskinarbejder, og selvom arbejdsløsheden i de fremadstormende tressere var mindre end 5 % for specialar-

12 Oplysningerne vedr. familien bygger på følgende kildemateriale: Rigsarkivet, Odense Købstads Politi, straffeakt, j.nr. 476/1966. Personerne optræder under pseudonym af hensyn til at sikre familiens anonymitet, sådan som Arkivloven kræver ved sager med personfølsomme oplysninger, der er under 75 år. Endvidere er der foretaget små justeringer i beskrivelsen af familien, så den ikke er umiddelbart genkendelig.

bejdere, var Carl uden arbejde.¹³ Familien kunne ikke leve af Carls understøttelse alene, og derfor bidrog Birthe også til familiens underhold ved at gøre rent på en skole et par gange om ugen. Lejligheden, som familien boede i, var da heller ikke prangende, idet der foruden køkken og bad kun var en lille stue og et soveværelse. Børnene havde fået soveværelset til deling, mens Birthe og Carl sov i stuen.

Familiens problemer rakte imidlertid ud over det rent økonomiske, og for at forstå det, må vi vende tilbage til den nat, hvor de to betjente mødte den forslåede Birthe. Her fortalte hun om optakten til overfaldet, at hun og Carl om aftenen havde været til fest hos Carls kusine, og at Carl havde fået en del at drikke. Omkring midnatstid var de brudt op fra festen, og på vej gennem byen havde Carl ment, at de skulle på værtshus, men det havde Birthe afvist af hensyn til børnenes babysitter. Carl blev så ophidset over hendes afvisning, at han slog hende i maven. Af angst for Carl efterlod Birthe ham foran værtshuset og løb ned på politistationen, der lå i nærheden. Hendes henvendelse resulterede i, at politiet kørte hende hjem, og tilbage i hjemmet sagde hun farvel til babysitteren, klædte sig af og gik i seng. Omkring en halv time senere indfandt Carl sig på bopælen. Han begyndte med det samme at overfuse hende og slå hende dels i maven, dels i hovedet. Det lykkedes Birthe at løbe ind til naboen, og her lånte hun deres telefon for at ringe efter politiet.

Imens Birthe fortalte betjentene om hændelsesforløbet, var Carl faldet i søvn i lejligheden. „Under anvendelse af fornøden magt“ fik betjentene ham dog på benene og indsatte ham i detentionen stærkt påvirket af spiritus. Først den næste dag var han i stand til at blive afhørt, og her gav han sin version af hændelsesforløbet. Han erkendte at have slået Birthe en enkelt gang den pågældende aften i hjemmet, men i de efterfølgende afhøringer ændrede han forklaring. Han afviste nu at have slået Birthe om natten og mente, at hun – under deres skænderi – løb ind i dørkarmen og faldt på vej ned ad trappen. Da han næste morgen talte med hende, kunne han ikke se, at hun fejlede noget, og han nægtede sig derfor skyldig i vold.

Carls udlægning overbeviste ikke dommeren, og Carl fik en dom på to måneders ubetinget fængsel. Han havde heller ikke held med at overbevise Birthe om, at der blot havde været tale om en række af hændelige uheld den pågældende nat, for samtidig med at sagen kom for retten, begærede hun skilsmisse.

Juridiske grænser for legitim/illegitim vold

Når Peders vold mod Bendine (1851), Anders' vold mod Ellen og børnene (1905) og Carls vold mod Birthe (1966) overhovedet kom i myndighedernes søgelys,

13 Danmarks Statistik, Statistisk Årbog, 1967, tabel 252.

handlede det først og fremmest om, at myndighederne skulle afklare, om og – hvis ja – i hvilket omfang den fysiske afstraffelse var i strid med lovgivningen. Vi begynder derfor med lovgivningen, for var det overhovedet lovligt at slå kone og børn? I de knap hundrede år, som sagerne dækker, var det henholdsvis Danske Lov (1683), Borgerlig Straffelov af 1866 og Borgerlig Straffelov af 1930, der var gældende. Et fællestræk ved disse love var, at de var ret uklare i forhold til, hvor grænsen mellem legitim og illegitim vold inden for familien gik, og dermed var det i praksis op til de lokale myndigheder at fortolke, om de fysiske handlinger var strafbare eller ej.

Sagen om Peders vold mod Bendine i 1851 hørte under Danske Lov fra 1683. Danske Lov indeholdt ikke noget eksplicit forbud mod hustruvold, men her stod, at manden ikke måtte behandle sin hustru „ukristeligt“ eller „tyrannisk“. Dommeren skulle altså i en sag som Peder og Bendines fra 1851 vurdere, om Peder havde behandlet Bendine ukristeligt eller tyrannisk – hvornår den grænse var nået, var det således op til den enkelte embedsmand at afgøre.

Spørgsmålet er, om det egentlig blev mere klart med den næste straffelov, der trådte i kraft i 1866. Det var den lov, som Anders og Ellens sag fra 1905 hørte under, og nu var begreberne 'ukristelig' og 'tyrannisk' blevet skiftet ud med ordet 'mishandling' i lovteksten. Der skelnedes mellem handlinger, der *ikke havde* medført sår eller skade, handlinger, der *havde*, og endelig handlinger, der havde ført til lemlæstelse af den skadelidte. Ifølge forarbejderne til loven var det dog ikke al vold i familien, der pr. automatik skulle retsforfølges: „Det følger af sig selv, at der ikke i og for sig kan blive Spørgsmål om Strafansvar for simpel Vold, Hug og Slag, imod Gjærningsmandens Børn, og ei heller er det Mening, at enhver saadan Vold, der øves af den ene Ægtefælle imod den anden, skulde være undergivet offentlig Paatale.“ Det gav dog ikke ægtefællerne frit spil, for teksten fortsatte sådan her: „Men paa den anden Side er der formentlig al Grund til igjennem Straffeloven at sætte en Skranke for den raa Misbrug af den ægteskabelige eller faderlige Myndighed til forargelige og unaturlige, mod de omhandlende Forholds sædelige Væsen i høi Grad stridende, Mishandlinger af den svagere Ægtefælle eller værgeløse Børn, om end saadanne Mishandlinger ikke medføre Saar eller Skade for de Mishandlede helbred.“¹⁴ Til trods for den knudrede ordlyd fremgår det altså, at mishandling i ægteskabet opfattedes som værende i strid mod god sæd og skik. Men samtidig understreges det, at ikke *al* vold skulle retsforfølges – igen var vurderingen af, hvor „skranken“ mellem legitim vold og illegitim mishandling inden for familien gik, op til den enkelte embedsmands fortolkning.

Da Birthe anmeldte Carl i 1966, var Straffeloven fra 1866 blevet afløst af en ny straffelov fra 1930 (i kraft i 1933). For første gang blev vold inden for og uden

14 Udkast til Straffelovbog for Danmark med tilhørende Motiver, 1864, s. 248.

for familien sidestillet, og nu anvendtes termen 'vold' samt en gradbøjning af voldshandlingerne i lovteksten: fra 'Legemskrænkelser' (vold uden fysisk skade på forurettede), 'legemsbeskadigelse' til 'grov legemsbeskadigelse'. Hvor grænsen gik, var dog stadig et fortolkningsspørgsmål. Dertil kom, at når det gjaldt legemskrænkelser skulle offentlig påtale kun finde sted, hvis „almene Hensyn kræver det.“ Det ville i praksis sige, at hvis volden *ikke* havde medført skade på offerets krop og *ikke* mentes at have krænket 'almene hensyn' i samfundet – hvad det så end præcist dækkede over – kunne voldsmanden kun straffes, hvis offeret anlagde civilt søgsmål.

De facto kunne der altså gennem undersøgelsesperioden forekomme både legitim og illegitim vold inden for ægteskabet; det afhang af, hvordan de fysiske handlinger blev bedømt. Meget tyder på, at der skulle en hel del vold til i hverdagen, før staten så det som sin opgave at gribe ind.

Vold i hverdagen til forhandling

Med lovgivningens noget uklare grænser for legitim/illegitim vold blev de fysiske handlinger i praksis genstand for forhandling. I dette afsnit skal vi se, hvordan hustruerne og ægtemændene hver især italesatte volden, og hvordan de i beskrivelsen af hændelsesforløbet positionerede sig selv og ægtefællen ved anvendelse af samtidens normer og idealer.

Vi begynder med hustruernes italesættelse af de fysiske overgreb. Det var ikke småting, som de fortalte, at de havde lagt krop til, hvilket formentlig er grunden til, at myndighederne overhovedet beskæftigede sig med disse tre familier. Volden lå simpelthen over den undefinerbare bagatelgrænse, som lovgivningen implicit indeholdt. Da Bendine blev indkaldt i retten i 1851, medbragte hun f.eks. den enebærkæp, som Peder – foruden sine bare næver – havde brugt til at slå hende i hovedet og på kroppen med. Kæppen var forsynet med en jernring og islåede søm og var mere end 2 cm i diameter. Da Ellen i 1905 anmeldte Anders' vold mod hende, gik hun ikke i detaljer, og hun trak også sin anmeldelse tilbage kort tid efter. Da værgerådet blandede sig i familiens forhold senere samme år, fortalte hun dog, at Anders slog både hende og børnene og i det hele taget var ond mod dem. Hun nævnte bl.a. en episode, hvor deres 5-årige datter lå syg, og hvor Anders tog hende ud af sengen „og kastede omkring med hende i Stuen, hvorved hendes Tilstand forværredes“. I Birthes sag fra 1966 oplyste hun, at Carl havde slået hende et par gange med knytnæve i ansigtet den nat, hvor hun anmeldte sagen til politiet, og den efterfølgende undersøgelse på skadestuen påviste da også, at hun havde brækket næsen og fået hjernerystelse. I afhøringen af alle tre kvinder gav de udtryk for, at de var blevet mishandlet af deres mand. I Bendines tilfælde optræder ordet mishandling endda hele fire gange i den knap to sider lange afhøring

fra 1851. Selvom det måske ikke var præcis det ord, de hver især havde anvendt, vidner afhøringerne af dem om, at de ikke havde fundet volden legitim.

I kvindernes beskrivelse af volden i hjemmet var det altså mændene, der positioneredes som årsagen til problemerne. Dermed tegnede de også implicit et billede af deres egen rolle i forbindelse med hændelsesforløbet. I kvindernes genfortælling optræder de som passive objekter, og der er hændelser i familielivet som de udelod under den første afhøring. Hverken Bendine eller Birthe nævnte således i første omgang, at de – ligesom mændene – havde drukket forud for den voldsepisode, der førte til anmeldelsen. Det nævnte de først, da mændene i de efterfølgende afhøringer påpegede dette, hvorefter hustruerne erkendte at have drukket – Birthe dog ikke i det omfang, som Carl påstod. Ellen nævnte heller ikke i første omgang, at hun også havde slået børnene. Det erkendte hun først, da det kom frem i en rapport fra værgerådet, at hun havde slået sin søn med en ildrager. Når kvinderne ikke selv bragte det på bane, skyldes det, at de oplysninger ville have sat kvindernes egen respektabilitet og troværdighed på spil og dermed også deres position som sagesløse ofre. For Ellens vedkommende handlede det også om, at der ikke måtte kunne sættes spørgsmålstegn ved hendes position som en 'god mor', da det kunne få alvorlige følger for familiens mulighed for at forblive samlet.

Udfordringen for mænd som Peder, Anders og Carl bestod i at tegne et billede af et *andet* hændelsesforløb, hvor rollerne og handlingerne fremstod knap så entydige som i kvindernes beskrivelser. Alle tre mænd erkendte til en vis grad, at de havde brugt fysisk vold mod deres hustruer, men de nedtonede voldens alvor og omfang i forhold til hustruernes beskrivelser af hændelsesforløbet. Således beskrev de handlingerne som en kædereaktion, hvor kvinderne positioneredes som katalysatoren for mændenes handlinger. I 1851 fortalte Peder f.eks., at voldsepisoden var begyndt med, at Bendine havde slået ham i venstre øje, fordi hun var arrig over hans indkøb af brændevin. Hun havde også truet ham med sin træsko. Derfor var han blevet forbitret og havde givet hende nogle slag med hånden og bedt hende om at gå ud af huset eller tie stille. Kæppen havde han kun truet hende med. Også Anders trak i 1905 Ellen ind i begivenhedsforløbet som en aktiv 'medspiller': „Han indrømmer, at der tidt opstaar Splid mellem ham og Hustruen, men har hun selv Skyld deri.“ Han nægtede desuden at have mishandlet sine børn: Han havde kun revset dem, når de var uartige som følge af Ellens forkælelse. Og som tidligere nævnt indrømmede Carl i 1966 først at have slået Birthe en enkelt gang den pågældende nat, men han nægtede senere og beskrev episoden som et 'spektakel' mellem ham og hustruen uden forekomst af vold. Han fortalte endvidere, at han ganske vist havde givet Birthe lussinger og endefulde tidligere, men han fik det beskrevet på en måde, så det fik karakter af en fælles overenskomst ved at fremhæve, at de altid var blevet gode venner igen.

Mændene skabte så at sige mening i volden, da de skulle forklare sig over for myndighederne. De skildrede en hverdag, hvor det ene havde ført det andet med sig. Dermed italesatte mændene volden som et gensidigt skænderi snarere end som et ensidigt overfald på en sagesløs hustru, idet de også tildelte hustruerne et medansvar for hændelsesforløbet. Det sidste understregede de endvidere ved at trække kvindernes brug af alkohol frem i lyset, hvilket må ses som et forsøg på at miskreditere hustruen. Dermed fik de alt i alt skildret familiens voldsproblemer som et fælles anliggende med begge ægtefæller som årsag til problemerne.

Mændenes forklaringer omkring volden skal naturligvis ses i lyset af, at de ønskede så vidt muligt at undgå straf, men faktisk anmeldte kvinderne ikke mændene for at få dem straffet. Et påfaldende træk ved alle tre sager er nemlig, at kvinderne forud for anmeldelsen enten var blevet smidt ud af deres mænd i forbindelse med volden eller ikke turde vende hjem på grund af ham. Kvinderne ønskede således politiets hjælp til at komme ind i deres respektive hjem, ved at manden blev anbragt uden for hjemmet. Anmeldelserne havde dermed karakter af en praktisk foranstaltning – en håndgribelig hjælp til kvinderne – snarere end et ønske om at få manden straffet for sine ugerninger. Ellen trak endda sin anmeldelse af Anders tilbage umiddelbart efter den første afhøring – en dom ville nemlig give værgerådet endnu en grund til at intervenere i familien og tvangsfjerne børnene fra hjemmet. En mere generel forklaring på, at kvinderne ikke ønskede deres mænd straffet, kunne være, at de ganske enkelt var bange for hans efterfølgende reaktion. En anden forklaring kan være, at ægtemændenes eventuelle strafafsoning ville påvirke familiens omdømme og socioøkonomiske situation – lige fra sladder og rygter i lokalsamfundet til afsavn af mandens indtægt. Det sidste ville stille især Bendine og Ellen dårligt i en tid, hvor fattiggården var det eneste, men lidet attraktive alternativ. Der anes dog også en anden årsag til, at de ikke ønskede manden straffet: Hustruerne har formentlig haft vanskeligt ved at se, hvordan en dom skulle kunne ændre deres hverdag. Alle tre kvinder begrundede nemlig mandens vold i hans overdrevne alkoholforbrug, og det kunne en dom med en eventuel efterfølgende afsoning kun sætte en midlertidig stopper for. Når manden vendte tilbage til hverdagen, kunne han blot genoptage sit drikkeri, og derfor lå løsningen på familievolden formentlig et helt andet sted end i retsligt regi: Det handlede om at få mændene til at afholde sig fra at drikke. Det ville ikke kun løse den vold, der tilsyneladende lå som en konstant følgesvend til alkoholen; det ville også forbedre familiernes økonomi, der var hårdt præget af alkoholmisbruget.

Det uperfekte ægtepar

Det var ikke kun den fysiske vold, der blev undersøgt og italesat ved retten. Ægteparrenes øvrige adfærd i hverdagen blev også trukket ind i afhøringerne, når voldsepisoderne skulle forklares. Her blev deres daglige roller sat til forhandling og ægtefællerne forsøgte hver især at fremhæve sig selv på bekostning af den anden. Gennem denne positionering får vi et kig ind til de idealer, som ægtefællerne opstillede for sig selv – og ikke mindst for den anden. Det overraskende er, at de væsentligste af disse idealer ser ud til at have været påfaldende ens set over hele perioden fra landbosamfundet og ind i det moderne industrisamfund.

Kvindernes og mændenes beskrivelser af deres egen og modpartens ageren i hverdagen er på et mikroplan udtryk for deres personlige idealer om „den gode hustru“ og „den gode ægtemand“, men samtidig giver de også et indblik i samtidens normer og idealer omkring køn og ægteskab, idet deres beretninger foran myndighederne så at sige skulle give mening for andre end dem selv. Vi begynder med hustruernes beskrivelser af deres mænds adfærd i hverdagen. Her har det i alle tre sager været et gennemgående træk, at de væsentligste elementer i vurderingen af ægtemanden er hans evner som forsørger og – efterhånden også – som følelsesmæssigt nærværende far. Rollen som forsørger blev diskuteret i alle tre sager, og i hvert fald fra den kritiske side – hustruernes – kobledes vurderingen af mandens evne og vilje til at udfylde forsørgerrollen klart og entydigt til hans alkoholforbrug, der også i økonomisk forstand forkrøblede familielivet, fordi det både forøgede udgifterne og formindskede indtægterne: alkohol kostede penge at anskaffe og gjorde manden mindre arbejdsdygtig.

I 1851 nævnte Bendine ganske vist ikke mandens evner som forsørger i afhøringerne, der primært fokuserede på selve voldsepisoden, men da hun året efter indsendte sin endelige separationsbegæring, var hun tydelig omkring det: Hun udpegede således to årsager til sit ønske om separation, nemlig mandens mishandling af hende, og så at „han ved sit drikfældige Levnet sætter Alt overstyr hvad vi eier.“¹⁵ Mandens drikfældighed gjorde ham altså ikke bare til en uberegnelig og brutal livspartner, den underminerede også selve familiens fysiske overlevelse, som det var mandens primære opgave at sikre gennem sin indtjening. Det vidnede derfor også om en helt grundlæggende mangelfuldhed hos manden, når han ikke formåede – eller endnu værre, ikke prioriterede – at holde op med at drikke. Bendine gav således billedet af Peder et afgørende skud for boven, da hun ved afhøringen fortalte, hvorfor han var begyndt at drikke igen efter faktisk at have været medlem af Mådeholdsselskabet i 1½ år: „han [kunne] ei udholde saaledes som nu var Tilfældet, at blive gjort Nar af af de Andre og gaae til Spot for dem, naar de drak Brændeviin.“ Han bukkede under for gruppepres og var

15 Rigsarkivet, Viborg Amt, journalsager, j.nr. 1852/B7h.

karactersvag, ja, men endnu værre var faktisk den underliggende kritik af, at han ikke prioriterede sin rolle som ansvarlig familieforsørger.

Tilsvarende direkte koblede Ellen i 1905-sagen Anders' forsørgerrolle med hans alkoholforbrug. Hun fortalte i november 1905, at han „tidt“ drak omtrent en liter brændevin om dagen „og kan selv om Natten ikke undvære Brændevin. Han forsømmer jevnlige sit Arbejde og sørger ikke for det nødvendige til Familiens Underhold.“ Netop dette billede var det i særlig grad vigtigt for Ellen at få vendt på hovedet, da hun og Anders siden kæmpede for at få deres børn tilbage. Her for eksempel i en afhøring fra 13. juni 1907: „Han [har] siden Torsdag efter Pinse haft Arbejde hos Gdr. [gårdejer] Frederiksens Enke i K. Værløse og har han i den Tid ikke været beruset, naar undtages lidt om Søndagen [...] og har de altid haft tilstrækkelig Mad i Huset.“ Det var en tre uger lang periode, der var tale om, men selv med det ambitionsniveau var det altså vigtigt at få fortalt, at Anders levede op til sin forsørgerrolle og (stort set) forsagede spiritus. I flere breve understregede både Ellen og Anders også, at han – i hvert fald i skrivende stund – havde frasagt sig alkohol og var blevet medlem af den lokale afholdsforening. Hvor Bendine havde opgivet Peder, mente Ellen altså, at Anders af et ærligt hjerte forsøgte at påtage sig forsørgeransvaret.

Også i 1966, hvor velfærdssamfundet ellers støttede op om de svagestes overlevelsesmuligheder, positionerede Birthe sig selv og Carl i forhold til mandens traditionelle forsørgerrolle. „Han har“, fortalte hun under afhøringen, „ca hver 14. dag drukket sin understøttelse op.“ Hun fortsatte med at fortælle, at hun selv havde „bidraget til hjemmets underhold“ med sit rengøringsjob – det tjente hun 125 kr. på om ugen, mens hans understøttelse beløb sig til 180 kr. Det var med andre ord et væsentligt beløb, hun bidrog med, og når hun valgte at fremhæve det, kan det ses som en kritik af Carl ud fra et endnu eksisterende idealbillede om, at det var manden, der burde forsørge familien. Birthe så med andre ord en fordel i at positionere sig selv som den, der også økonomisk måtte holde sammen på familien, fordi Carl havde fejlet på dette område. Ellen, der også havde udearbejde, fremhævede det derimod ikke i forbindelse med sagen – måske fordi det i 1905 blev opfattet som problematisk, hvis kvinden var nødt til at tage arbejde uden for familien i stedet for at blive hjemme og passe hus, mand og børn. Hun var med andre ord hverken den ideelle mor eller den ideelle hustru, hvis hun havde udearbejde.

Også mændene forholdt sig til – eller *måtte* forholde sig til – idealet om forsørgerrollen som definerende for „den gode ægtemand“. Deres bestræbelser gik ud på at nedtone eventuelle problemer i forhold til deres egne evner som forsørger, hvad enten de var koblet til drikkeri eller ej. I sagen fra 1851 mente Peder tydeligvis, at Bendine overreagerede, da hun beklagede sig over de mængder af brændevin, han havde indkøbt til begravelsen dagen efter. Derudover italesatte han ikke sin forsørgerrolle på anden vis end ved neutralt at meddele, at han de

sidste 12-13 år havde ernæret sig „ved Grøftkastning, Mergelgravning og andet Leilighedsarbejde.“ Anders og Carl, derimod, nedtonede udtrykkeligt det billede, som deres koner havde tegnet af dem. I 1905 svarede Anders således på Ellens anklager, „at han vel undertiden drikker sig fuld og forsømmer sit Arbejde, men dog langtfra i en saa udstrakt Grad som i Rapp[orten] anført.“ Og i 1966 mod-sagde Carl Birthes påstande: „Han mener selv, at han har passet sine forpligtelser overfor hjem, kone og børn, idet han hver uge har sørget for, at konen har fået kostpenge m.v.“ Man aner betjentens skepsis i formuleringen, og den har Carl sikkert også følt, siden han fortsatte: „Han vil erkende, at han nok har været slem til at gå ud og tage sig en bajer (...), men han gør gældende, at han da aldrig har drukket alle pengene op.“ I hvert fald Anders og Carl gik aktivt ind i kampen for ikke at blive positioneret som dårlige forsørgere. For Carl synes det mest af alt at have handlet om en opretholdelse af en mandlig ære og stolthed, der lå indlejret i kønsnormerne med manden som familiens forsørger. For Anders handlede det allermost om frygten for at få frataget børnene, hvis han ikke optrådte som en ansvarlig hufader, der tog vare på sin familie.

Hvor hustruerne positionerede deres mænd som voldelige, fordrukne og – med hensyn til forsørgerrollen – uansvarlige ægtemænd, kunne mændene mod-sat også positionere hustruerne som uperfekte med henblik på at tildele dem en del af skylden for voldsepisoderne. Det fandt sted på flere planer. Som allerede nævnt fremhævede mændene, at kvinderne også havde drukket alkohol – og det var ikke i overensstemmelse med kvindeidealene. Men også det kvindelige parallelideal til den forsørgende patriark, nemlig den underdanige og respektfulde hustru, kunne bruges. Denne mulighed greb især Peder til i 1851. Han understre-gede, at Bendine „skjeldte og smældte paa ham hele Hjemveien“ fra Viborg på grund af hans brændevinsindkøb, ligesom han sagde, at hun gennem hele deres ægteskab havde været „meget stræng imod ham og skjældet ham ud“. Helt over-ordnet mente han i virkeligheden, at Bendine var skyld i de „voldsomme Udbrud imellem dem“: i sine afholdsperioder formåede han at tie „til hendes Urimelig-heder og Skjeldsord“, mens han blev „opbragt“, hvis han havde fået brænde-vin. Han var, forstår man, egentlig en tolerant og tålmodig ægtemand, men nogle gange formåede han altså ikke at se igennem fingre med, hvordan hun overskred grænserne for den underdanige hustrus opførelse.

Det hierarkiske forhold mellem ægtefællerne ses fortsat i 1966-sagen, selv om Carl ikke benyttede sig af det til at positionere Birthe som en dårlig hustru i af-høringerne. Magtforholdet fremgår af, at Carl som det naturligste i verden tildelte hustruen kostpenge ud af sin understøttelse, samtidig med at han åbenbart følte sig berettiget til at gå ud og „tage sig en bajer“, når det passede ham. Og han ind-rømmede også, at det var sket, at han havde givet hustruen „en på kassen eller en i enden“. Ikke mindst volden i form af en endefuld bærer vidnesbyrd om det ulige forhold.

Det er imidlertid ikke kun ægtefællernes indbyrdes relationer, der blotlægges i al sin mangelfuldhed i sagerne. Det gælder også deres roller som forældre, og her ser især faderrollens emotionelle indhold ud til at have undergået en forandring i løbet af perioden: faderen ser ud til at være blevet mere følelsesmæssigt nærværende, mens moderrollens emotionelle indhold synes mere stabilt. I hvert fald er det påfaldende, at Peder i 1851 overhovedet ikke positionerede sig som en følelsesmæssigt relevant person i forhold til børnene: han kunne således have argumenteret for, at næverne sad løst, fordi han var i sorg over det yngste barns død. Hverken han eller Bendine nævnte i afhøringen dødsfaldet eller begravelsen som andet end anledning til indkøbturen. Her synes faderrollen fuldstændig uden emotionelt indhold. Helt anderledes var det i 1905-sagen, hvor tvangsfjernelsen af børnene fik begge forældre til at skrive om Anders' faderlige følelser i forsøget på at få børnene tilbage. Ellen skrev således i juni 1908: „han græder altid for sine Børn naar nogen vil nevne dem“, og lidt senere: „vi ere begge saa Bedrøvede og netrøgt over det Skete, vi lever i Haabet om inu en hyggelig Dag at vi maa faa vore Smaa Børn igjen“. Anders optrådte her som en følelsesmæssigt tilstedeværende far, og i den pågældende situation valgte Ellen at fremstille netop dette billede for myndighederne. I 1966 var det Carl selv, der afsluttede en afhøring med den udtalelse, „at han er ulykkelig over, hvad der er sket, idet han er glad for skadelidte og børnene, hvorfor han meget nødig ser, at hjemmet skal opløses“. Tilsvarende havde Birthe forinden fortalt politiet, at „han er glad ved og god ved børnene“. Skønt det naturligvis er begrænset, hvad tre sager kan vise om en generel udvikling, virker det dog påfaldende med den totale tavshed omkring faderrollens emotionelle indhold i 1851, når den sammenlignes med de to senere sager, hvor faderen tydeligvis – i hvert fald ideelt set – tildeltes og tildelte sig en følelsesmæssig betydning i kernefamilien.

Denne mulige udvikling i faderrollen genspejles ikke i moderrollen: Hustruen ses gennem hele perioden at være nært knyttet til børnene. Hverken Bendine eller Peder omtalte direkte moderkærligheden i 1851-sagen, men det fremgår alligevel klart, at børnene hørte til hos Bendine: Hun og nabokonen tog for eksempel børnene med sig over til sognefogeden for at anmelde overfaldet, og da Bendine året efter søgte om separation, skete det blandt andet med den begrundelse, at Peder kastede „mig og mine fire umyndige Børn, hvoraf den mindste kun er 1 Maaned gammel [...] ud af Døren“.¹⁶ Der var ingen, der stillede spørgsmålstegn ved, at Bendine var den primære omsorgsperson – heller ikke Peder. Og hun skrev da også som det naturligste i verden „mine“ og ikke „vores“ om børnene. Tilsvarende blev det heller ikke problematiseret, at Birthe tog børnene med sig, da hun forlod Carl i 1966.

16 Rigsarkivet, Viborg Amt, journalsager, j.nr. 1851/A15bb & 1852/B7h.

Før det gik op for Anders, at hans børn var ved at blive taget fra ham, brugte han Ellens manglende evner som mor til at positionere sig selv som en god far (og til at nedtone sin egen brutalitet over for børnene). Han indrømmede således „godt at kunne indse, at hans Børn faar en i alle Maader slet Opdragelse, men paastaar at det navnlig er hans Kones Skyld“. Senere forklarede han, hvad han mente med det: „han paastaar kun alvorlig at have revset dem, grundet paa at de er saa uar-tige, fordi Moderen forkæler dem.“ Forkælelse var altså en alvorlig sag – sådan opførte den ideelle moder sig ikke – og dermed fik Anders positioneret sig selv som håndfast og ansvarlig, og ikke som brutal og vilkårlig.

Idealerne for, hvordan den gode ægtefælle og de gode forældre burde opføre sig, ser med andre ord på overfladen ret stabile ud gennem hele perioden – uanset at idealerne naturligvis ofte blev opfattet forskelligt af mændene og kvinderne: forsørgeridealet tillod således nok et noget større økonomisk frirum til for eksempel indkøb af alkohol, når det blev set med mændenes øjne, end når det blev set med kvindernes – det var med andre ord til forhandling. Det samme gjaldt magtforholdet mellem ægtefællerne, hvor mandens overordnede placering i hierarkiet ligeledes virker som en konstant gennem perioden, men denne dominans kunne udfordres af kvinderne, når de verbalt eller fysisk svarede igen. Uanset hvor ufor-anderlig kernen i disse idealer synes at have været, ser vi dog gennem sagerne konturerne af en ny tid. I 1851 havde Bendine ikke mange andre muligheder end at ty til fattigvæsenet, hvis familien gik i opløsning og mandens indtægt forsvandt – og det skete faktisk for hende.¹⁷ I 1905 havde Ellen et arbejde uden for hjemmet, som gjorde, at hun måtte sende sine børn på „asylet“, men denne indkomst brugte hun som nævnt ikke som argument hverken over for manden eller over for myndighederne. Birthe, derimod, levede i 1966 i et samfund, hvor flere og flere kvinder med samfundets fulde accept og tilskyndelse kom på arbejdsmarkedet, og hvor velfærdsstaten samlede flere og flere af de udsatte op. Det er næppe tilfældigt, at det netop var Birthe, der henviste til, at hun havde et udearbejde, der gav familien en indtægt, som havde en kvantitativ betydning i forhold til mandens. Dette harmonerer fint med antydningen af, at faderrollens emotionelle indhold styrkes gennem de tre sager: i takt med, at forsørgerrollen blev mindre væsentlig, blev faderens følelsesmæssige betydning styrket. Birthes sag peger med andre ord ind i en tid, hvor den ideelle mand ikke længere var en forsørger, men en, der holdt af hende og børnene.

17 Rigsarkivet, Sognerådet for Ørum-Viskum-Vejrum Kommune, forhandlingsprotokol 1842–1863, pp. 84b–85b.

Pres udefra. Naboerne som øjenvidner til den mislykkede hverdag

I alle de tre sager ser vi hovedpersonernes sociale netværk i funktion. Familiernes netværk bestod af andre familiemedlemmer, af venner, naboer og i denne sammenhæng til en vis grad også af repræsentanter for de indblandede myndigheder. I dette afsnit skal vi afsøge, hvordan ægtefællernes sociale netværk fungerede i en presset situation – og her viser det sig, at sociale netværk kunne fungere både positivt (som en hjælpende hånd) og negativt (som øjenvidner til ægteparrenes mangler i forhold til køns- og familienormerne).

Først skal vi se på det sociale netværk som positiv ressource for de tre familier. Det er velkendt, at familiebaggrunden i almindelighed er meget væsentlig for den enkeltes chancer i livet.¹⁸ Så når alle tre familier befandt sig i socioøkonomisk henseende på bunden af det samfund, de levede i, kunne man forvente, at der ikke var megen hjælp at hente hos deres familie. I Bendine og Peders tilfælde nævnes der slet ikke familiemedlemmer i forbindelse med voldssagen i 1851. De var begge tilflyttere til Tapdrup sogn, men kom dog samtidig begge fra nabosogne, hvor i hvert fald Peders mor endnu boede, mens vi ikke ved, hvor Bendines mor befandt sig. Peders forældre var tidligere trådt til ved at tage parrets ældste (uægte fødte) søn i pleje, men nu var faderen i mellemtiden død, og tilbage var en enkelt forælder.¹⁹ Selv om afstanden var overskuelig, blev Peders mor ikke involveret i forbindelse med voldsepisoden.

Også Anders og Ellen havde i 1905 slægtninge boende i nærheden. Det var Anders' forældre, som boede i et hus i Lille Værløse. Anders' far blev i 1905 afhørt af politiet i forbindelse med værgerådets ønske om at fratage Anders og Ellen forældremyndigheden over børnene. Da omtalte han en situation, hvor han havde forsøgt at „mægle til Fred“ mellem ægtefællerne – og da havde Anders villet overfalde ham. Her forsøgte et nært familiemedlem altså – forgæves – at optræde som mægler i en ægteskabelig konflikt.

Birthe kunne derimod i 1966 trække meget direkte på sin mor. Hos moderen fandt Birthe et tilflugtssted til sig selv og børnene i tiden efter anmeldelsen af Carl. Også Carls kusine stod familien i nær kontakt med. Det var dér, de havde været til fest den aften, der endte med, at politiet hentede Carl, og under afhøringerne udtrykte Birthe tillid til, at hans kusine ville stå på hendes side og bevidne, at Birthe ikke havde været fuld. Familien kunne således optræde både som vidne,

18 Se f.eks. Thomsen (2011) for familiens stigende socioøkonomiske betydning fra 1700- til 1800-tallet.

19 Et eksempel på, at plejeanbringelser var et væsentligt element i de sociale relationer på landet før og under moderniseringen. Dette er antydnet i Schultz (2015), som er første artikel i en række om plejebørns situation og rolle.

Dette træsnit fra 1847 af George Cruikshank hedder „The Bottle“ og har undertitlen „Fearful quarrels, and brutal violence, are the natural consequences of the frequent use of the bottle“. Selv om det er britisk og stammer fra fire år før Peder og Bendines sag, skulle man næsten tro, at den var en illustration af denne: Alkoholen i centrum for volden, manden, der slår konen, børnene, der er tilstede, og nabokonen, der forgæves forsøger at forhindre volden. Peder og Bendines forhold ser ud til at indeholde alle de stereotype elementer fra sager om hustruvold. Kilde: Wellcome Images, Wikimedia Commons.

som mægler og som tilflugtsmulighed for de voldsramte kvinder – vel at mærke, hvis familien havde ressourcer til det.

At den fysiske (korte) afstand kunne have større praktisk betydning end blodets bånd, bekræftes af alle tre voldsager. Når der var brug for hjælp her og nu, så blev den fundet, hvor den var nærmest – blandt naboer og venner. Bendine sendte bud efter hjælp hos en nabokone, der siden under politiets afhøring afslørede et rigtig godt kendskab til både Bendine og Peder. Om ham sagde hun, at når han var ædru, „kan man godt omgaaes ham“, men at han var „næsten ustyrlig“, når han var fuld – og det var han tit. Derimod oplevede hun Bendine som en „bjergsom og stræbsom“ person, der søgte „at holde sammen paa hvad de har“. Nabokonen formåede ikke at stoppe Peders overfald, men hun kunne siden vidne om det til politiet og støtte op om ikke bare Bendines version af hændelsesforløbet, men også om hendes karakter, så hun fremstod som en hustru, der levede op til samfundets normer.

Også af Anders og Ellens sag fremgår det, at det i akutte situationer navnlig var naboerne, der måtte holde for. Da familien omkring 1902 boede i Værløse Bringe,

havde Ellen flere gange søgt beskyttelse hos et sognerådsmedlem i samme by. I årene herefter anes i Ellens ageren både muligheder og begrænsninger i naboskabet. Da hun i 1907 samlede underskrifter blandt naboerne, havde hun tilsyneladende ikke svært ved at få naboernes opbakning. 8 ægtepar og 12 enkeltpersoner skrev under. Og da politibetjenten afhørte en del af underskriverne, stod de i det store og hele ved deres underskrift. De mente, at Ellen og Anders' børn var lige så renlige og artige som andre børn af arbejdsmænd. Højrøstede skænderier hos ægteparret var sjældne ifølge naboerne, og tidligere arbejdsgivere udtalte sig ligefrem positivt om både Ellen og Anders. Men en ting var en underskrift og en positiv udtalelse – noget andet var at have Ellen og Anders og de fem børn boende. I Kirke Værløse brugte Ellen fattighuset som tilflugtssted, når hun og børnene måtte flygte fra Anders. I marts 1908, under ét af Anders' tilbagefald som alkoholiker, henvendte Ellen sig i desperation selv til værgerådet og spurgte, om hun ikke kunne få lov til simpelt hen at flytte ind i fattighuset med de to yngste børn – hvis det samtidig kunne forbydes Anders at bo dér. Ellen forestillede sig med andre ord at kunne bruge fattighuset lidt på samme måde som voldsramte kvinder bruger krisecentre i dag. Det skete dog ikke. Hele familien endte på fattighuset, fordi ingen andre ville have dem boende.

I 1966 var det sociale sikkerhedsnet blevet udfoldet med socialkontorer og socialrådgivere og mødrehjælp. Tilsyneladende fik eksistensen af det sociale sikkerhedsnet ikke betydning for Birthe i forhold til voldsepisoderne. Den eneste „sociale“ myndighed, som hun benyttede sig af, var som tidligere nævnt politiet, og det var for at få manden ud af lejligheden, fordi han var fuld og truende. Til gengæld var det også i hendes tilfælde de nærmeste naboer, hun søgte til, da det brændte på i forbindelse med voldsepisoden: Det var dem, hun løb hen til, og det var dem, der tog sig af hende og kontaktede politiet. Samtidig bevidnede nabokonen, at Birthe tidligere havde beklaget sig over mandens drikkeri – men hun havde dog ikke hørt om vold. Hvorfor havde nabokonen egentlig ikke hørt om volden, når vi nu ved, at Carl ind imellem også tidligere havde slået Birthe? Det kan være et udtryk for, at volden i højere grad end tidligere var blevet flyttet ind i privatsfæren og undervejs også blevet noget skamfuldt, der ikke passede ind i idealbilledet om den lykkelige kernefamilie. I begge de ældste sager ser vi et åbent vindue til volden, men vi ser også „det åbne vindues“ bagside: Eksponeringen af familiens problemer og dermed grundlaget for snak og sladder og social udstødning.

Således kunne netværket også spille en negativ rolle i familiernes liv. I 1851 ser vi det især eksemplificeret ved nabokonen, der overværede en del af voldsepisoden og derfor blev indkaldt som vidne. Selv om nabokonen kun havde skidt at sige om Peder og godt at sige om Bendine, kom hun alligevel med en enkelt sætning til at understøtte Peders billede af Bendine som en uperfekt hustru: „men hun troer nok at hun af Ærgrelse over Mandens Dovenskab og Sviren undertiden

kan tale ham hårdt til.“ Også for voldsepisodens offer kunne det altså vise sig negativt at have nogen, der kendte familien (lidt for) godt.

Tilsvarende farligt blev det for Anders og Ellen i forbindelse med værgeråds-sagen i 1905, at familiens forhold var kendt blandt naboer og familie. En tidligere nabo karakteriserede Anders som doven, drikfældig og meget brutal, når han havde drukket, men kunne også sige om Ellen, at hun „var meget hidsig og havde formentlig ogsaa en Del Skyld i det daarlige Forhold der eksisterede i Hjemmet.“ Desuden mente han, at Ellen opdrog børnene forkert, idet hun „i høj Grad forkælede“ børnene, „ligesom hun lod dem faa deres Villie i et og alt“. Hun egnede sig, konkluderede han, „absolut ikke til at opdrage sine Børn“. Også Anders' far, der som det eneste familiemedlem blev afhørt i sagen, var kritisk over for sin søns opførsel mod familien – og gav begge forældrene dårlige karakterer som opdragere.

Det var naturligvis i Anders og Ellens sag, myndighedernes viden om familien udgjorde den mest direkte fare, for her var formålet at få belyst, om forældreparret var egnede til at opdrage børnene. Derfor er det også den sag, hvor de kritiske naboer/relationer er bedst beskrevet i kildematerialet. Man kan få det indtryk, at værgerådet udløste års irritation og forargelse i den tidligere bekendtskabskreds i Bringe, mens det som nævnt tilsyneladende gik noget bedre med kontakten til lokalsamfundet i Værløse, hvor de siden var flyttet til, måske især fordi her var tale om en af Anders' gode perioder. Balancen mellem accept og sågar støtte på den ene side og irritation og forargelse på den anden kunne nemt tippe, og det blev da heller ikke ved med at være fryd og gammen i Værløse: Her lå der et „asyl“, hvor Ellen nogle gange fik passet børn, mens hun var på arbejde. Somme tider overnattede Anders' og Ellens yngste børn tilmed hos den fraseparerede „asylmoder“, Maren Madsen. Maren sagde selv, at hun kendte hjemmet godt, for ikke alene havde Maren de tre børn i asylet, hun kom ofte selv i hjemmet. Denne sociale kontakt kom dog ikke Ellen til gode. Maren udtalte sig under sagen f.eks. om, at Martha, den yngste af pigerne, ikke var klædt varmt nok på om vinteren, og senere udtalte hun sig også i mere generelle vendinger om, hvor uvorne de tre børn var. Eftersom mødrene ansås for at være børnenes primære omsorgsperson, var Marens ord en kritik af Ellens evner som mor.

Samlet set vidner sagerne om, at netværket kunne udgøre både en støtte og en trussel på tværs af tid og sted. Man kunne ellers ud fra en meget strukturalistisk synsvinkel forvente, at der var store forskelle i de sociale relationer, som de tre familier fra 1851, 1905 og 1966 benyttede sig af: At institutionaliseringen i kølvandet på velfærdsstatens udvikling medførte, at f.eks. en voldsramt kvinde i 1960'erne henvendte sig til de sociale myndigheder i stedet for at blande familie, naboer og venner ind i det mislykkede ægteskab, og at karakteren af den sociale

relation derfor forandrede sig, fordi områder, der før til en vis grad var et fælles anliggende (som når vold i en familie tvang kvinden på flugt fra hjemmet og til at søge tilflugt hos en nabo), nu blev privatiseret og mere klinisk: en sag mellem den enkelte familie og specialisterne på socialkontoret. Ud fra de tre sager at dømme blev naboerne og den nære familie imidlertid ved med at spille en rolle, fordi de simpelthen var de nærmeste til at hjælpe, når hverdagen blev ødelagt af vold og druk, men samtidig kunne deres viden om familien blive familiernes achilleshæl i retsligt regi.

Afslutning

Formålet med denne artikel har været at foretage et mikrohistorisk studie af hverdagen i tre voldsramte familier – placeret kronologisk fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet. De tre familier var usædvanlige i deres samtid, fordi der rent faktisk kom en rets- eller socialsag ud af de familiære problemer. Men gennem de arkivalske spor, som familiernes problemer har efterladt sig, har vi kunnet undersøge de udfordringer, som volden indebar for familierne.

Her har det vist sig, at selvom voldshandlingerne var sagernes omdrejningspunkt, blev familiernes hverdag trukket ind som forklaring på, hvorfor volden havde fundet sted, når handlingerne skulle begrundes og ansvaret placeres. Det gjaldt ikke blot i ægtefællernes egne beretninger, men også når naboerne og den nære familie forholdt sig til baggrunden for volden. Dermed kom ægtefællerne til at stå i et krydspres af egne og andres forventninger til, hvordan deres hverdag *burde* have set ud, og hvordan de hver især *burde* have opført sig i henhold til samtidens normer og idealer.

Derfor er det måske ikke så overraskende, at kvinderne og mændene positionerede sig ud fra samtidens idealbilleder om henholdsvis 'den gode hustru' (der ikke havde drukket eller optrådt provokerende, og som havde taget vare på børnene) og 'den gode ægtemand' (der var en ansvarlig forsørger, som ikke drak ud over rimelighedens grænser, og hvis voldsanvendelse kunne retfærdiggøres). Jo mere uperfekt man kunne fremstille sin ægtefælle, jo større en del af skylden pålagde man vedkommende. Samtidig kunne naboernes viden om ægtefællernes svage sider set i forhold til køns- og familienormerne blive en alvorlig hæmsko for voldsepisodens parter, fordi de her blev positioneret af en udenforstående.

Over for myndighederne måtte hovedpersonerne således hele tiden forholde sig både til konkrete hverdagshændelser og til de idealer, som de eller andre mente, at de burde have levet op til. Kildematerialets fortællinger om både konkrete hændelser og (måske uopnåelige) idealer giver det således en unik udsagnskraft i en hverdagshistorisk sammenhæng, ikke bare i forhold til de konkrete familiers

hverdag, men også i forhold til de samfundsmæssige normer og idealer, som prægede familiernes liv.

Litteratur

- Almindelig Borgerlig Straffelov af 10. februar 1866.*
Borgerlig Straffelov af 15. april 1930.
Christian 5.s Danske Lov af 1683.
Christiansen, Palle Ove 2001: „Forståelsen af det anderledes“, *Historisk Tidsskrift*, 2001:1, s. 111-145.
Christiansen, Palle Ove 2007: „Kulturhistoriens genkomst“, *Historisk Tidsskrift*, 2007:1, s. 207-235.
Danmarks Statistik, Statistisk Årbog, 1967, tabel 252: Arbejdsløsheden indenfor de større arbejdsløshedskasser.
Egholm Feldt, Liv 2009: „Fire ting jeg ved om mikrohistorie!“ *Rubicon*, 2009 (2), s. 91-97.
Geertz, Clifford 1973: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York.
Harré, Rom og Davies, Bronwyn 1990: „Positioning: The Discursive Production of Selves“, *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 20:1, s. 43-63. DOI: 10.1111/j.1468-5914.1990.tb00174.x
Harré, Rom og Davies, Bronwyn 2013: *Positionering: Diskursiv produktion af selver*. Forlaget Mindspace.
Jacobsen, Anette Faye 2008: *Husbondret: rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. Museum Tusulanum Press.
Schultz, Annette Østergaard Schultz 2015: „Englemagersker – myte eller realitet? Om plejebørns dødelighed 1840-1900“, *Arbejderhistorie*, 2, s. 73-107.
Seidelin, Mette Fransiska M. 2014: *En nem og ikke altid uvillig partner? Opfattelsen af børns rolle i incestsager 1930-1967*, upubliceret ph.d.-afhandling, SDU.
Thomsen, Asbjørn Romvig 2011: *Lykkens smedje? Social mobilitet og social stabilitet over fem generationer i tre sogne i Salling 1750-1850*. Landbohistorisk Selskab.
Thomsen, Asbjørn Romvig 2017: „Marital Violence in a Danish Rural Society, 1750 to 1850“, *Cultural Histories of Crime in Denmark, 1500 to 2000*, Routledge.
Udkast til Straffelovbog for Danmark med tilhørende Motiver, 1864.

Utrykte kilder

Rigsarkivet, Odense Købstads Politi, straffeakt, j.nr. 476/1966.

Rigsarkivet, Overværgerådet, Hovedafdelingen, journalsag nr. 103/1905.

Rigsarkivet, Sognerådet for Ørum-Viskum-Vejrum Kommune,
forhandlingsprotokol 1842-1863, pp. 84b-85b.

Rigsarkivet, Viborg Amt, forhandlingsprotokol 1822-1854, 16.8.1851 &
14.8.1852.

Rigsarkivet, Viborg Amt, journalsager, j.nr. 1851/A15bb & 1852/B7h.

English Summary**Violence in Everyday Life****A Micro-Historical Study of the Shady Sides of Family Life
1851, 1905 and 1966**

The private sides of the everyday life of families are not easy to investigate for historians: We lack sources, as public authorities – our primary provider of historical documentation – generally have not been interested in this part of life. Only when something was wrong and everyday family life caught the attention of the authorities, we get a glimpse of the dark rooms. In this article, three such cases are investigated in order to understand important elements of everyday life in the family: the cases are from 1851, 1905 and 1966 and they all involve wife beating and excessive alcohol consumption (by the husband) – and in the 1905-case the children were even removed from their parents by the authorities due to both physical abuse and neglect. The article shows the battle of truth between primarily the husbands and wives: how the legitimacy of violence and alcohol consumption were negotiated in court and how the ideals for male and female behavior in married life were invoked in the discussions of guilt. Finally the article shows that the social network of the families were not only a resource, but also had the potential of posing a threat to the family because they knew about the weaknesses of the families.